

ODNOS ELEKTRONIČKOG NASILJA, SAMOPOŠTOVANJA I RODITELJSKIH ČIMBENIKA KOD ADOLESCENATA

Gordana Buljan Flander
Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba
Đorđićeva 26, 10000 Zagreb
gordana.flander@poliklinika-djeca.hr

Sara Dugić
Dječji vrtić Radost
Ljubljanska 79a, 10000 Zagreb
saradugic@yahoo.com

Ivana Handabaka
Schuetzenmattstrasse 19
4051 Basel, Švicarska
handabakai@gmail.com

Sažetak

Cilj rada bio je ispitati pojavnost doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja na uzorku hrvatskih srednjoškolaca, te utvrditi doprinos samopoštovanja te roditeljske topline i kontrole njenu objašnjenju. Pri tome su kontrolirane varijable spola, školskog uspjeha i frekvencije korištenja interneta. U istraživanju je sudjelovalo 208 učenika (129 djevojaka i 79 mladića) od prvog do trećeg razreda gimnazije. Korišteni su instrumenti Skala doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja, Coopersmithov inventar samopoštovanja i Skala percepcije obiteljskih odnosa. Provedene hijerarhijske analize potvrdile su doprinos samopoštovanja i roditeljske kontrole, ali ne i roditeljske emocionalnosti, u predviđanju doživljavanja elektroničkog nasilja, dok se značajnim prediktorom učestalosti činjenja elektroničkog nasilja pokazala samo roditeljska kontrola. Adolescenti koji su izvještavali o većim razinama roditeljske kontrole češće su bili mete i počinitelji elektroničkog nasilja, dok su djeca izložena vršnjačkom nasilju ujedno izvještavala o nižem samopoštovanju. Dobiveni rezultati o prirodni odnosa samopoštovanja i roditeljskih čimbenika te uključenosti u elektroničko nasilje značajan su doprinos ograničenoj literaturi u ovom području te pružaju implikacije za oblikovanje intervencija usmjerenih na suočavanje s elektroničkim nasiljem.

Ključne riječi: elektroničko nasilje, samopoštovanje, roditeljska toplina, roditeljska kontrola

UVOD

Sigurnost djece u korištenju interneta jedna je od glavnih preokupacija roditelja, stručnjaka, javnih službenika te medija u posljednjem desetljeću. Širenjem socijalnih interakcija s osobnog kontakta na virtualni pojavio se i novi oblik agresije, koji se ostvaruje putem informacijske i komunikacijske tehnologije, kao što su mobiteli, videokamere, elektronička pošta i internetske stranice (Ybarra i Mitchell, 2004).

Prema jednoj od najčešće korištenih definicija, elektroničkim se nasiljem smatra svaka zlonamjerna i ponavljana uporaba informacijskih i komunikacijskih tehnologija s namjerom nanošenja štete osobi (Smith, Mahdavi, Carvalho, Fisher, Russel i Tippett, 2008; Tokunaga, 2010). Prema Willardu (2005) elektroničko nasilje uključuje sedam različitih oblika ponašanja:

1. Iskazivanje ljutnje (engl. *flaming*) - slanje ljutih, neugodnih i vulgarnih poruka nekoj online grupi ili pojedincu;
2. Uznemiravanje putem interneta (engl. *harassment*) - ponavljajuće slanje uvredljivih poruka nekoj osobi;
3. Uhođenje putem interneta (engl. *cyberstalking*) - ponavljajuće prijetnje ili zastrašivanje pojedinca;
4. Klevetanje (engl. *denigration*) - slanje ili objavljivanje štetnih, neistinitih ili okrutnih izjava o nekoj osobi drugim ljudima;
5. Lažno prikazivanje (engl. *masquerade*) - pretvaranje osobe da je netko drugi te slanje ili objavljivanje materijala koji narušavaju ugled neke osobe;
6. Izdaja i prevara (engl. *outing*) - slanje ili objavljivanje materijala o osobi koji sadrže osjetljive, privatne ili neugodne informacije, uključujući i privatne poruke ili slike;
7. Izdvajanje (engl. *exclusion*) - aktivnosti kojima se namjerno isključuje osobu iz neke online grupe.

Pojedini autori kao oblik elektroničkog nasilja izdvajaju i seksualno uznemiravanje putem interneta, koje podrazumijeva slanje ili primanje neželjenih seksualnih slika ili videoklipova (Patchin i Hinduja, 2010), kao i videosnimanje različitih oblika nasilja među djecom u svrhu objave ili slanja videosnimke radi ismijavanja (Calvete, Orue, Villardon i Padilla, 2010).

Prevalencija elektroničkog nasilja

Temeljem pregleda 35 istraživanja Patchin i Hinduja (2013) nalaze da se učestalost doživljavanja elektroničkog nasilja kreće od 5,5 do 72%, dok se podaci o činjenju nasilja kreću od 3 do 44%. Istraživanja novijeg datuma također upućuju na značajan varijabilitet podataka o doživljavanju elektroničkog nasilja u adolescenciji, koji se kreću od 5% do 51% (Dredge, Gleeson i de la Piedad Garcia, 2014; Fenaughty i Harre, 2013; Kubiszewski, Fontaine, Potard i Azoult, 2015). Značajne

razlike u nalazima o prevalenciji i najčešćim oblicima elektroničkog nasilja uvelike se mogu pripisati razlikama u korištenim psihometrijskim instrumenatima i definicijama elektroničkog nasilja (Tokunaga, 2010). Nadalje, rezultati istraživanja upućuju na veću učestalost onih radnji za koje nije potrebna veća razina znanja o modernoj tehnologiji, poput slanja poruka i objavljivanja sadržaja, dok radnje za koje je potrebna viša razina znanja bilježe manju učestalost pojavljivanja (Akbulut i Eristi, 2011).

Širok raspon ponašanja koja se mogu smatrati elektroničkim vršnjačkim nasiljem i promjene u njegovoj pojavnosti do kojih dolazi pod utjecajem napretka informacijskih i komunikacijskih tehnologija, otežavaju cjelovito zahvaćanje ovog pojma te se odražavaju u nedosljednosti nalaza o njegovoj raširenosti. Ovakav varijabilitet zahtijeva sagledavanje pojavnosti elektroničkog vršnjačkog nasilja u njegovoj cijelosti, odnosno na razini pojedinih ponašanja.

Čimbenici povezani s uključenošću u elektroničko vršnjačko nasilje

Istraživanja i teoretski modeli povezuju uključenost djece i mladih u nasilna ponašanja, u smislu viktimizacije ili činjenja nasilja, s različitim osobnim i kontekstualnim čimbenicima. Bronfenbrennerov ekološki model razvoja (1979) primjer je holističkog modela koji, u objašnjavanju uključenosti djece i mladih u vršnjačko nasilje, sjedinjuje psihološke i biološke osobine pojedinca, različite razine djetetove okoline te njihovu međusobnu interakciju.

Promatrajući vršnjačko nasilje kroz ovaj model, brojni se autori nastojali su ispitati ulogu osobnih karakteristika djece, koje između ostalog uključuju demografske karakteristike, prisutnost psiholoških ili ponašajnih smetnji te sliku o sebi (Dehue, Bolman i Vollink, 2008; Hinduja i Patchin, 2013; Seals i Young, 2003; Španić, Brezinščak i Buljan Flander, 2015). Uz navedeno, istraživanja su se također usmjerila na ulogu različitih elemenata obiteljskog okruženja (Baldry, 2003; Bowes, Arseneault, Maughan, Taylor, Caspi i Moffitt, 2009; Buljan Flander, Brezinščak i Španić, 2015; Shields i Cicchetti, 2001), vršnjačkih odnosa te školskog okruženja (Bellmore, Witkow, Graham i Juvonen, 2004; Birnbaum, Lytle, Hannan, Murray, Perry i Forster, 2003; Bowes i sur., 2009; Greif Green, Dunn, Johnson i Molnar, 2011) te druge karakteristike društvene okoline u kojoj djeca odrastaju. U ovom ćemo se radu usmjeriti na pojedinačnu ulogu i interakciju određenih karakteristika obiteljske dinamike te samopoštovanja.

Samopoštovanje i elektroničko nasilje

Vršnjački odnosi značajan su čimbenik osobne dobrobiti djece i adolescenata. Visoko samopoštovanje u djetinjstvu i adolescenciji pokazalo se povezanim s pozitivnim odnosima s vršnjacima (Jackson i Bracken, 1998; de Bruyn i den Boom,

2005), dok se iskustvo doživljavanja vršnjačkog nasilja licem u lice sustavno pokazalo povezanim s niskim samopoštovanjem (Brito i Oliveira, 2013; Jankauskiene, Kardelis, Sukys i Kardeliene, 2008; Sesar, 2011). Pri tome nije jasno je li nisko samopoštovanje rizičan faktor ili posljedica doživljenog nasilja. S druge strane, rezultati istraživanja usmjerenih na povezanost činjenja tradicionalnog nasilja i samopoštovanja nisu dosljedni. Naime, dok pojedine studije upućuju na povišeno samopoštovanje počinitelja (Salmivalli, Kaukiainen, Kaistaniemi i Lagerspetz, 1999), druge nalaze da je ono niže u odnosu na vršnjake (Jankauskiene i sur., 2008).

Malobrojna istraživanja usmjerena na prirodu ovog odnosa u *cyberokruženju* upućuju na niže samopoštovanje žrtava elektroničkog nasilja u odnosu na njihove vršnjake koji ne čine nasilje (Cenat, Herbert, Blais, Lavoit i Guerrier, 2014; Patchin i Hinduja, 2010; Yang i suradnici, 2013), kao i niže samopoštovanje djece koja čine (Patchin i Hinduja, 2010) te one koja istovremeno čine i doživljavaju elektroničko nasilje (Yang i suradnici, 2013).

Roditeljski čimbenici i elektroničko nasilje

U ovom radu roditeljstvo će se promatrati kroz dvije dimenzije roditeljskog ponašanja, emocionalnost i kontrolu (Darling i Steinberg, 1993). Emocionalnost se pritom definira dimenzija roditeljskog ponašanja koja se odnosi na emocije prisutne u interakciji s djetetom, a koje se protežu od ljubavi, privrženosti i brige na jednoj strani kontinuuma do odbacivanja, emocionalne hladnoće, nezainteresiranosti i neprijateljstva. S druge strane, roditeljska kontrola manifestira se na ponašajnom i psihološkom planu. Psihološka kontrola odnosi se na negativno roditeljsko ponašanje koje je usmjereno na negativnu kontrolu dječjeg psihološkog svijeta (Smetana i Daddis, 2002), te uključuje nametljivo roditeljsko ponašanje, manipulativnu kontrolu, prisilu i pasivnu agresiju (Silk, Morris, Kanaya i Steiberg, 2003), dok bihevioralna kontrola podrazumijeva nadzor i kontrolu ponašanja (Smetana i Daddis, 2002).

Istraživanja pokazuju da djeca i mladi koji skloni činjenju vršnjačkog nasilja često dolaze iz obitelji u kojima nedostaje emocionalnosti i uključenosti roditelja (Mesch i Sasson, 2014; Ybarra i Mitchell, 2004) te su prisutne visoke razine psihološke kontrole nad djecom (Barber, 1996; Kuterovac-Jagodić i Keresteš, 1997).

Djeca koja trpe nasilje od strane vršnjaka izvještavaju visokim razinama psihološke kontrole (Ladd i Ladd, 1998). Naglašena psihološka kontrola guši autonomiju djeteta te opstruira razvoj vještina asertivnosti, a ujedno je povezana i s razvojem internaliziranih problema (Barber, Olsen i Shagle, 1994), koji također predstavljaju rizični čimbenik za postajanje žrtvom nasilnoga ponašanja. Emocionalnost roditelja negativno je povezana s doživljavanjem nasilja te se roditeljsko odbijanje pokazalo njegovim značajnim prediktorom (Lereya, Samara i Wolke, 2013).

Iako je konstrukt psihološke kontrole prvi put identificiran 60-ih godina prošlog stoljeća (Schaefer, 1965), njegova je uloga u psihosocijalnom funkcioniranju djece sistematičnije istraživana tek od 90-ih godina, a prema dostupnim spoznajama u Hrvatskoj nije bio istraživan njegov doprinos u predviđanju nasilnog ponašanja među djecom (Velki, 2012).

Cilj istraživanja

Pregled literature o elektroničkom nasilju upućuje na značajnu prisutnost ovog oblika nasilja među djecom i mladima te povezanost s brojnim negativnim ishodišta. Istovremeno postoji nedovoljan broj istraživanja, posebice u našem području, koji dublje zahvaća njegovu dinamiku i povezanost s osobnim i okolinskim varijablama, a koja su nužna za oblikovanje znanstveno utemeljenih programa prevencije i intervencije. Mogućnost generalizacije nalaza istraživanja usmjerenih na ranije poznate oblike nasilja licem u lice ograničena je jer se elektroničko vršnjačko nasilje zbog korištenih medija može odvijati prema sličnim, ali i različitim zakonitostima. Pojedini autori elektroničko vršnjačko nasilje promatraju kao inačicu vršnjačkog nasilja licem u lice (Beran i Li, 2007; Li, 2005). S druge strane, rastući broj autora se usmjerava na njegove specifičnosti iz perspektive konceptualne razlike (Nocentini, Calmaestra, Schultze-Krumbholz, Scheithauer, Ortega i Menesini, 2010), te njihova doprinosa dinamici odvijanja nasilja i njegovih ishoda. Istraživanja tako, primjerice, upućuju da su pojedine specifičnosti online nasilja, kao što su anonimnost i prisutnost publike, povezane s težim posljedicama za žrtvu (Nocentini i sur., 2010, Slonje i Smith, 2008; Sticca i Perren, 2012) ili manjim osjećajem odgovornosti kod počinitelja (Juvonen i Gross, 2008; Mishna, Saini i Solomon, 2009).

S obzirom na navedeno, ovim radom htjeli smo pridonijeti razumijevanju elektroničkog vršnjačkog nasilja istražujući pojavnost doživljavanja i činjenja te vrste nasilja te njegove korelate na jednom uzorku hrvatskih srednjoškolaca. Od mogućih korelata, uz osnovne demografske karakteristike, posebno nas je zanimala veza doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja sa samopoštovanjem djeteta te roditeljskom toplinom i kontrolom.

METODA

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 208 učenika (129 djevojaka i 79 mladića) prvih, drugih i trećih razreda dviju gimnazija u Zagrebu. Raspon godina sudionika kreće se od 14 do 18 ($M=15,7$ godina).

Instrumenti

Upitnikom koji je konstruiran za potrebe ovog istraživanja dobivene su informacije o dobi i spolu sudionika, količini vremena provedenog na internetu te školskom uspjehu na polugodištu tekuće školske godine. Frekvencija korištenja interneta je za potrebe ovog istraživanja dihotomizirana s originalno ordinalne skale, pri čemu *rijetko* korištenje interneta podrazumijeva korištenje do dva sata dnevno, a *često* više od dva sata dnevno.

Coopersmithov inventar samopoštovanja (Coopersmith, 1967) sastoji se od 25 čestica koje se odnose na globalno samopoštovanje, pri čemu sudionici procjenjuju opisuje li ih pojedina tvrdnja ili ne. Ukupan rezultat ispitanika jest zbroj odgovora koji upućuju na višu razinu samopoštovanja, pri čemu viši rezultat upućuje na veću razinu samopoštovanja. Raspon bodova kreće se od 0 do 25 bodova. Pouzdanost na zahvaćenom uzorku iznosi 0,85, što je u skladu s ranijim nalazima koji se kreću od 0,77 do 0,79 (Lacković-Grgin, 1994).

Skala percepcije obiteljskih odnosa (Proroković, Lacković-Grgin, Čubela i Penezić, 2004) sastoji se od 25 slučajno raspoređenih tvrdnji od kojih se 15 odnosi na emocionalnost (npr. "Utješi me kada sam tužna"), a 10 tvrdnji na psihološku kontrolu (npr. "Pretjerano me kritizira"). Zadatak ispitanika je da procjeni na skali od 3 stupnja (1-netočno, 2-djelomično točno i 3-točno) koliko se pojedina tvrdnja odnosi na njegovu majku, a koliko na oca. Ukupni rezultati na skalama dobiveni su kao zbroj odgovora za majku i oca, pri čemu viši rezultati upućuju na višu emocionalnost, odnosno manju psihološku kontrolu roditelja.

Faktorskom analizom potvrđena je dvofaktorska struktura. Autorica izvještava o zadovoljavajućim metrijskim karakteristikama skale (pouzdanost subskale emocionalnosti iznosi od 0,84 do 0,85, a subskale kontrole od 0,75 do 0,78).

Skala doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja (engl. *Cyber Victim and Cyber Bullying Scale*) je prilagodba upitnika korištenog u istraživačkom projektu Hrabrog telefona i Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba o ponašanjima i iskustvima djece i mladih na internetu i društvenoj mreži Facebook, temeljenog na upitniku Kwana i Škorića (2012). Zadatak ispitanika je procijeniti koliko su često doživjeli i činili određena ponašanja koja se smatraju elektroničkim nasiljem na Likertovoj skali od 4 stupnja (1-nikad, 2-jednom, 3-nekoliko puta i 4-često). Primijenjena modifikacija upitnika uključuje 13 od izvornih 18 ponašanja te je usmjerena na uključenost u vršnjačko nasilje putem interneta općenito, a ne samo putem društvene mreže Facebook. Također, u odnosu na izvorni upitnik promijenjen je format odgovaranja (u izvornom obliku ponuđeni su odgovori: nikada, jednom, 2-4 puta, 5-7 puta, 8-10 puta, više od 10 puta). Ukupni rezultati skale činjenja i doživljavanja nasilja formiraju se kao zbroj odgovora sudionika. Unutarnja konzistentnost Skale doživljavanja elektroničkog nasilja te Skale činjenja elektroničkog nasilja u ovom radu pokazala se zadovoljavajućom (redom, $\alpha = 0,83$; $\alpha = 0,73$).

Postupak

Ispitivanje je provedeno u travnju 2014. godine. Nakon odobrenja provedbe istraživanja od strane ravnatelja i stručnih suradnika psihologa, učenicima su podijeljeni obrasci u kojima je objašnjena svrha istraživanja i zajamčena anonimnost. U istraživanje su uključeni oni učenici koji su dobrovoljno željeli sudjelovati i čiji roditelji/skrbnici nisu potpisali obrazac kojim izražavaju neslaganje sa sudjelovanjem. Primjena upitnika bila je skupna, unutar pojedinog razrednog odjeljenja uz osiguravanje primjerenog razmaka i korištenje pregrada, uz prisutnost razrednika. U temeljnoj uputi sudionici su obaviješteni o važnosti iskrenog odgovaranja, anonimnosti podataka te svrsi korištenja podataka, a primjena je u prosjeku trajala oko 15 minuta.

REZULTATI I RASPRAVA

Prije provođenja glavnih analiza istražili smo učestalost doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja na našem uzorku sudionika. Uspoređujući učestalost pojedinih oblika elektroničkog nasilja, pokazalo se da najviše sudionika izjavljuje da je nekoliko puta ili često primilo uvredljive poruke i komentare (40%), da je netko širio laži o njima (27%) te da je netko poticao druge da ružno govore o njima (24,1%). S druge strane najviše sudionika izjavljuje da je slalo uvredljive poruke

Tablica 1. Učestalost pojedinih oblika elektroničkog nasilja na česticama Skale doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja.

Učestalost doživljavanja elektroničkog nasilja	Čestice	Učestalost činjenja elektroničkog nasilja
40%	Primanje/slanje uvredljivih poruka ili komentara	2,6%
16,8%	Primanje/slanje uvredljivih poruka ili komentara čak i nakon što je osoba zamolila za prestanak	4,8%
10,6%	Objavljivanje stvari koje štete ugledu osobe	2,4%
17,3%	Dobivanje/slanje neželjenih seksualnih sadržaja	2,9%
27%	Širenje laži	3,4%
5,3%	Ulogiranje u moj/tuđi profil te objavljivanje ružnih stvari o meni / nekome	5,3%
11,1%	Objavljivanje stvari s ciljem ismijavanja	8,7%
7,7%	Namjerno blokiranje ili izbacivanje iz grupe s ciljem izolacije	6,3%
12,5%	Netko mi je prijetio/Prijetio sam nekome	5,3%
4,8%	Objavljivanje osobnih stvari o meni/nekome	1%
24,1%	Poticanje drugih da govore ružno o meni/nekome	6,3%
1%	Otvaranje grupe s ciljem ismijavanja/vrijeđanja	2,4%
1,9%	Objava tajni	0%

i komentare (21,6%) te objavljivalo stvari o nekome s ciljem ismijavanja (8,7%). Navedeno je u skladu s rezultatima ranijih istraživanja koja pokazuju kako se slanje i primanje uvredljivih poruka ili komentara (Bilić, Buljan Flander i Rafajc, 2014; Dehue i sur., 2008; Kopecky, 2014), odnosno ogovaranje i širenje laži (Akbulut i Eristi, 2011; Calvete i sur., 2010; Đuraković, Šinceki, Tomašić i Humer, 2014; Smith i sur., 2008; Snell i Englander, 2010) nalaze među najzastupljenijim oblicima elektroničkog nasilja.

Kako bismo procijenili ukupnu prevalenciju doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja u našem uzorku, koristili smo kriterij prema kojem učenici sudjeluju u elektroničkom nasilju ako su nekoliko puta ili često doživjeli ili počinili barem jedno od navedenih ponašanja. Uzimajući u obzir ovaj kriterij, u ovom istraživanju 55,3% učenika je doživjelo, a 30,3% počinilo elektroničko nasilje, što odgovara višim vrijednostima raspona prevalencije u dosadašnjoj literaturi.

Učestalost doživljavanja elektroničkog nasilja pokazala se povezanom sa svim uključenim prediktorima, pri čemu korelacije variraju od niskih do umjerenih (Tablica 2). Pritom su elektroničkom nasilju češće izložene djevojčice, djeca nižeg školskog uspjeha, nižih rezultata na skali samopoštovanja te niže emocionalnosti i višeg stupnja kontrole roditelja.

Učestalost činjenja elektroničkog nasilja pokazala se povezanom sa svim obuhvaćenim varijablama osim spolom i školskim uspjehom. Sudionici koji češće ko-

Tablica 2. Deskriptivni podaci i korelacije prediktora s kriterijima (N=202)

	1. Učestalost doživljavanja elektroničkog nasilja	2. Učestalost činjenja elektroničkog nasilja	3. Spol	4. Školski uspjeh	5. Učestalost korištenja interneta	6. Samopoštovanje	7. Roditeljska kontrola	8. Roditeljska emocionalnost
M	18,97	15,92		4,04		15,64	29,77	74,27
SD	5,73	3,36		0,73		5,99	5,87	11,94
Max	13	13		1		1	20	34
Min	40	33		5		25	51	90
1	1	0,53**	0,16*	-0,15*	0,25*	-0,42**	0,36**	-0,23**
2		1	-0,12	-0,09	0,17*	-0,15*	0,28**	-0,15*
3			1	0,02	0,09	-0,23**	0,05	-0,11
4				1	-0,01	0,22**	-0,26**	0,20**
5					1	-0,12	0,19**	-0,13
6						1	-0,49**	0,34**
7							1	-0,41**
8								1

riste internet i čiji roditelji pokazuju viši stupanj kontrole i niži stupanj emocionalnosti, učestalije čine elektroničko nasilje (Tablica 2).

Djeca koja češće doživljavaju elektroničko nasilje, češće ga i čine ($r = 0,53, p < 0,01$), što je u skladu s ranijim nalazima te upućuje na jedinstvenu prirodu elektroničkog nasilja u odnosu na nasilje licem u lice (Akbulut i Eristi, 2011; Beran i Li, 2007; Li, 2005; Walrave i Heirman, 2011).

Zajednički doprinos samopoštovanja te roditeljske kontrole i emocionalnosti objašnjenju činjenja i doživljavanja elektroničkog nasilja ispitan je kroz hijerarhijske regresijske analize. Pri tom su najprije uvedene kontrolne varijable (spol, školski uspjeh i učestalost korištenja interneta), a u drugom koraku prediktorske varijable (samopoštovanje sudionika te percipirana roditeljska kontrola i emocionalnost).

Rezultati hijerarhijskih analiza usmjerenih na zajednički doprinos samopoštovanja i roditeljskih čimbenika kao prediktora doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja prikazani su u Tablici 3. U predviđanju učestalosti doživljavanja elektroničkog nasilja temeljem spola, školskog uspjeha i učestalosti korištenja interneta objašnjeno je 10% varijance kriterija ($F(3,198) = 8,822, p < 0,001$). Istovremenim uvođenjem samopoštovanja i roditeljskih čimbenika u drugom je koraku objašnjeno dodatnih 12% varijance u odnosu na kontrolne varijable, a spol i školski uspjeh prestaju biti značajni prediktori ($F(6,195) = 10,806, p < 0,001$). Pritom se pokazalo da su elektroničkom nasilju češće izloženi sudionici koji izvještavaju o nižem samopoštovanju te višim razinama roditeljske kontrole.

U predviđanju činjenja elektroničkog nasilja uvođenjem kontrolne varijable objasnilo su ukupno 4% varijance kriterija, pri čemu se kao značajnim prediktorom

Tablica 3. Rezultati hijerarhijske regresijske analize za predviđanje učestalosti doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja.

Prediktori	Standardizirani parcijalni regresijski koeficijenti (β - ponderi)			
	Učestalost doživljavanja elektroničkog nasilja		Učestalost činjenja elektroničkog nasilja	
	Blok 1	Blok 2	Blok 1	Blok 2
Spol	0,15*	0,08	-0,13	-0,16*
Školski uspjeh	-0,19**	-0,06	-0,10	-0,02
Učestalost korištenja interneta	0,23**	0,17**	0,18*	0,13
Samopoštovanje		-0,27**		-0,03
Roditeljska kontrola		0,18*		0,25**
Roditeljska emocionalnost		-0,02		-0,04
R	0,34**	0,50**	0,24**	0,36**
Korigirani R ²	0,10**	0,23**	0,04**	0,10**
Promjena u R ²	0,12**	0,13**	0,06**	0,07**

Napomena: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

pokazala samo učestalost korištenja interneta ($F(3,198) = 3,809, p < 0,05$). Istovremeno uvođenjem samopoštovanja te roditeljske kontrole i emocionalnosti u drugom modelu objašnjeno je dodatnih 6% varijance u odnosu na kontrolne varijable ($F(6,195) = 4,803, p < 0,001$). Pritom se u drugom modelu kao značajan prediktor ističe samo roditeljska kontrola, dok samopoštovanje i roditeljska emocionalnost ne pridonose objašnjenju činjenja elektroničkog nasilja. Pritom adolescenti koji izvještavaju o višim razinama roditeljske kontrole, češće čine nasilje. Varijabla spola u predviđanju činjenja elektroničkog nasilja u drugom modelu postaje značajna te vjerojatno podliježe supresijskom efektu.

Povezanost niskog samopoštovanja i uključenosti u elektroničko nasilje u ulozi žrtve ili počinitelja potvrđena je u nizu istraživanja (npr. Patchin i Hinduja, 2010; Yang i sur., 2013). Sukladno tome, samopoštovanje se pokazalo kao značajan prediktor doživljavanja nasilja, međutim, u slučaju činjenja nasilja ono se, kada se uzmu u obzir i roditeljska kontrola i toplina, više ne ističe kao značajan prediktor. Nisko samopoštovanje moguće je promatrati kao rizični faktor (Cenat i sur., 2014) ili posljedicu doživljavanja elektroničkog nasilja (Hinduja i Patchin, 2008).

U pogledu istraživanih okolinskih faktora, nalaz da je psihološka kontrola roditelja značajan prediktor doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja predstavlja doprinos literaturi koja potvrđuje pozitivan odnos psihološke kontrole i sudjelovanja u vršnjačkom nasilju (Barber, 1996; Kuterovac-Jagodić i Keresteš, 1997). Navedeno upućuje na važnu ulogu koju roditelji mogu imati u pitanju elektroničkog nasilja te potrebu za njihovim uključivanjem u programe prevencije i intervencije. S druge strane, roditeljska emocionalnost nije se pokazala značajnim prediktorom uključenosti u elektroničko nasilje, što nije u skladu s ranijim nalazima koji povezuju niže razine emocionalnosti roditelja te doživljavanja (Lereya i sur., 2013) i činjenja elektroničkog nasilja (Ybarra i Mitchell, 2004). Pritom je moguće da sama emocionalnost nije značajan prediktor sudjelovanja u elektroničkom nasilju, nego samo neki čimbenici roditeljske emocionalnosti, poput roditeljske uključenosti i kohezije, koji su se istaknuli u ranijim istraživanjima (Lee i Leung, 2011; Mesch i Sasson, 2014).

Nedostaci i moguća ograničenja istraživanja

Dobiveni rezultati o prirodi odnosa samopoštovanja i roditeljskih čimbenika te uključenosti u elektroničko nasilje značajan su doprinos ograničenoj literaturi u ovom području, no pri sagledavanju rezultata potrebno je uzeti u obzir i određena ograničenja provedenog istraživanja. Generalizacija na cjelokupnu adolescentsku populaciju je ograničena jer su uzorak činili učenici opće gimnazije. Nadalje, sudjelovanje u elektroničkom nasilju ispitivano je metodom samoprocjene, pri čemu postoji mogućnost smanjene objektivnosti (precjenjivanja ili podcjenjivanja količine prisutnog elektroničkog nasilja), kao i davanja socijalno poželjnih odgovora,

posebice u ulozi počinitelja. Potrebno je uzeti u obzir i to da brz razvoj tehnologije, a time i pojava novih oblika elektroničkog nasilja, otežava stvaranje standardiziranih upitnika kojima bi se na temeljit i cjelovit način zahvatila dječja iskustva u online okruženju. Sukladno tome, moguće je da se upitnikom korištenim u ovom istraživanju nisu obuhvatila sva ponašanja koja predstavljaju elektroničko nasilje.

LITERATURA

- Akbulut, Y., Eristi, B. (2011). Cyberbullying and victimisation among Turkish university students. *Australasian Journal of Educational Technology*, 27, 1155-1170.
- Baldry, A.C. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse Neglect*, 27, 713-732.
- Barber, B.K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child Development*, 67, 3296-3319.
- Barber, B.K., Olsen, J.E., Shagle, S.C. (1994). Associations between parental psychological and behavioral control and youth internalized and externalized behaviors. *Child development*, 65, 1120-1136.
- Bellmore, A.D., Witkow, M.R., Graham, S., Juvonen, J. (2004). Beyond the individual: The impact of ethnic context and classroom behavioral norms on victims' adjustment. *Developmental Psychology*, 40, 1159-1172.
- Beran, T., Li, Q. (2007). The Relationship between Cyberbullying and School Bullying. *Journal of Student Wellbeing*, 1, 15-33.
- Bilić, V., Buljan Flander, G., Rafajac, B. (2014). Life Satisfaction and School Performance of Children Exposed to Classic and Cyber Peer Bullying. *Collegium Antropologicum*, 38, 21-29.
- Birbaum, A.S., Lytle, L.A., Hannan, P.J., Murray, D.M., Perry, C.L., Forster, J.L. (2003). School functioning and violent behavior among young adolescents: a contextual analysis. *Health Education Research*, 18, 389-403.
- Bowes, L., Arseneault, L., Maughan, B., Taylor, A., Caspi, A., Moffitt, T.E. (2009). School, Neighborhood, and Family Factors Are Associated With Children's Bullying Involvement: A Nationally Representative Longitudinal Study. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 48, 545-553.
- Brito, C.C., Oliveira, M.T. (2013). Bullying and self-esteem in adolescents from public schools. *Journal de Pediatria*, 89, 601-607.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Buljan Flander, G., Brezinščak, T., Španić, A.M. (2015). Developing a Critical Mind: Risky Behaviors, Parental Guidance and Cyberbullying on Social Networks. 14. *ISPCAN europska regionalna konferencija o zlostavljanju i zanemarivanju djece*, usmeno izlaganje, Bukurešt.
- Calvete, E., Orue, I., Estevez, A., Villardon, L., Padilla, P. (2010). Cyberbullying in adolescents: Modalities and aggressors' profile. *Computers in Human Behavior*, 26, 1128-1135.

- Cenat, J.M., Herbert, M., Blais, M., Lavoit, F., Guerrier, M. (2014). Cyberbullying, psychological distress and self-esteem among youth in Quebec schools. *Journal of Affective Disorders*, 169, 7-9.
- Coopersmith, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. San Francisco: W. H. Freeman & Co.
- Darling, N., Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113, 487.
- de Bruyn, E.H., van den Boom, D.C. (2005). Interpersonal behavior, peer popularity, and self-esteem in early adolescence. *Social Development*, 14, 555-573.
- Dehue, F., Bolman, F., Vollink, T. (2008). Youngsters' experiences and parental perception. *Cyberpsychology and Behavior*, 11, 217-223.
- Dredge, R., Gleeson, J., de la Piedad Garcia, X. (2014). Presentation on Facebook and risk of cyberbullying victimisation. *Computers in Human Behavior*, 40, 16-22.
- Đuraković, S.J., Šincek, D., Tomašić Humer, J. (2014). Prikaz skale doživljavanja/činjenja nasilja preko interneta i rezultata primjene te skale na vinkovačkim srednjoškolicima. *Život i škola*, 32, 61-74.
- Fenaughty, J., Harre, N. (2013). Factors associated with distressing electronic harassment and cyberbullying. *Computers in Human Behavior*, 29, 803-811.
- Greif Green, J., Dunn, E.C., Johnson, R.M., Molnar, B.E. (2011). A Multilevel Investigation of the Association between School Context and Adolescent Nonphysical Bullying. *Journal of School Violence*, 10, 133-149.
- Hinduja, S., Patchin, J. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior*, 29, 1-29.
- Jackson, L.D., Bracken, B.A. (1998). Relationship between students' social status and global and domain-specific self-concepts. *Journal of School Psychology*, 36, 233-246.
- Jankauskiene, R. Kardelis, K., Sukys, S., Kardeliene, L. (2008). Association between school bullying and psychosocial factors. *Journal of Social Behavior and Personality*, 2, 145-162.
- Juvonen, J., Gross, E.F. (2008). Extending the school grounds? – Bullying experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, 78, 496-505.
- Kopecky, K. (2014). Cyberbullying and sexting between children and adolescents: Comparative study. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 149, 467-471.
- Kubiszewski, V., Fontaine, R., Potard, C., Azoult, L. (2015). Does cyberbullying overlap with school bullying when taking modality into account. *Computers in Human Behavior*, 43, 49-57.
- Kuterovac-Jagodić, G., Keresteš, G. (1997). Perception of parental acceptance-rejection and some personality variables in young adults. *Društvena istraživanja*, 30-31, 477-491.
- Kwan, G., Škorić, M. (2013). Facebook bullying: an extension of battles in school. *Computers in Human Behavior*, 29, 16-25.
- Lacković-Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Naklada Slap: Jastrebarsko.
- Ladd, G.W., Ladd, K.B. (1998). Parenting behaviors and parent-child relationships: Correlates of peer victimization in kindergarten? *Developmental Psychology*, 34, 1450-1458.
- Lee, P., Leung, L. (2011). The influences of information literacy, internet addiction and parenting styles on internet risks. *New media and Society*, 11, 1-21.
- Lereya, S., Samara, M., Wolke, D. (2013). Parenting behavior and the risk becoming a victim and a bully/victim: A meta-analysis study. *Child Abuse and Neglect*, 37, 1-34.

- Li, Q. (2005). New bottle but new wine: A research of cyberbullying in school. *Computers in Human Behavior*, 145, 1777-1791.
- Mesch, G., Sasson, H. (2014). Parental mediation, peer norms and risky online behavior among adolescents. *Computers in Human Behavior*, 33, 32-38.
- Mishna, F., Saini, M., Solomon, S. (2009). Ongoing and online: Children and youth's perceptions of cyber bullying. *Children and Youth Services Review*, 31, 1222-1228.
- Nocentini, A., Calmaestra, J., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer, H., Ortega, R., Menesini, E. (2010). Cyberbullying: Labels, behaviors and definition in three European countries. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20, 129-142.
- Patchin, J., Hinduja, S. (2010). Bullying, cyberbullying and suicide. *Archives of Suicide Research*, 14, 206-221.
- Patchin, J., Hinduja, S. (2013). Social influences on cyberbullying behaviors among middle and high school students. *Journal of Youth Adolescence*, 42, 711-722.
- Proroković, A., Lacković-Grgin, K., Čubela, V., Penezić, Z. (2004). *Zbirka psihologijskih skala i upitnika*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Salmivalli, C., Kaukiainen, A., Kaistaniemi, L., Lagerspetz, K.M. (1999). Self-evaluated self-esteem, peer-evaluated self-esteem and defensive egotism as predictors of adolescents' participation in bullying situations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 1268-1278.
- Schaefer, E.S. (1965). A configurational analysis of children's reports of parent behavior. *Journal of Consulting Psychology*, 29, 552-557.
- Seals, D., Young, J. (2003). Bullying and victimization: Prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression. *Adolescence*, 38, 735-747.
- Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja. *Ljetopis socijalnog rada*, 18, 497-526.
- Shields, A., Cicchetti, D. (2001). Parental maltreatment and emotion dysregulation as risk factors for bullying and victimization in middle childhood. *Journal of Clinical Child Psychology*, 30, 349-363.
- Silk, J., Morris, A., Kanaya, T., Steiberg, L. (2003). Psychological control and autonomy granting: opposite ends of a continuum or distinct constructs. *Journal of Research and Adolescence*, 13, 113-128.
- Slonje, R., Smith, P.K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 49, 147-154.
- Smetana, J., Daddis, C. (2002). Domain specific antecedents of parental psychological control and monitoring: the role of parenting beliefs and practices. *Child Development*, 73, 563-580.
- Smith, P., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., Tippett, N. (2008). Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *The Journal of Child Psychiatry and Psychology*, 49, 376-385.
- Snell, P.A., E.K. Englander (2010). Cyberbullying Victimization and Behaviors among Girls: Applying Research Findings in the Field. *Journal of Social Science*, 6, 510-514.
- Španić, A.M., Brezinščak, T., Buljan Flander, G. (2015). Growing up in cyberspace: Self-concept, emotional and behavioral difficulties in children involved in cyberbullying. *14. Europski kongres psihologije*, Milano.

- Sticca, F., Perren, S. (2013). Is cyberbullying worse than traditional bullying? Examining the differential roles of medium, publicity, and anonymity for the perceived severity of bullying. *Journal of Youth and Adolescence*, 42, 739-750.
- Tokunaga, R. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26, 277-287.
- Velki, T. (2012). Uloga nekih obiteljskih čimbenika u pojavi nasilja među djecom. *Psihološki teme*, 21, 29-60.
- Walrave, M., Heirman, W. (2011). Cyberbullying: Predicting Victimization and Perpetration. *Children and Society*, 25, 59-72.
- Willard, N. (2005). An educator's guide to cyberbullying and cyberthreats. Center for safe and responsible Internet use. Pribavljeno 25. 11. 2014. s adrese <http://cyberbully.org/cyberbully/docs/cbcteducator.pdf>.
- Yang, S.J., Stewart, R., Kim, J.M., Kim, A.W., Shin, I.S., Dewey, M.E., Maskey, S., Yoon, J. S. (2013). Differences in predictors of traditional and cyberbullying: A 2-year longitudinal study in Korean school children. *European child and adolescent psychiatry*, 22, 309-318.
- Ybarra, M., Mitchel, K. (2004). Youth engaging in online harassment: association with caregiver-child relationship, Internet use and personal characteristics. *Journal of Adolescence*, 27, 319-336.

THE RELATIONSHIP BETWEEN CYBERBULLYING, SELF-ESTEEM AND PARENTING FACTORS IN ADOLESCENTS

Abstract

The aim of the study was to determine the prevalence of involvement in cyberbullying as perpetrators and victims on a sample of Croatian high school students, as well as to determine the contribution of self-esteem, parental warmth and parental control in its prediction, whilst controlling for gender, school performance and frequency of internet use. The study was conducted on 208 students (129 girls and 79 boys) of first to third grade of comprehensive schools. The administered instruments included Scale of Cyberbullying Perpetration, Scale of Cyberbullying Victimization, Coopersmith Self-Esteem Inventory and The Perception of Family Interactions Scale. The results have shown self-esteem and parental control to be significant predictors of cyberbullying victimization, while engaging in cyberbullying was predicted only by parental control. Adolescents who reported higher levels of parental control were more likely to be involved in cyberbullying as victims, as well as perpetrators, while children who were more often victimized also reported lower levels of self-esteem. The findings about the nature of the relationship between self-esteem, parenting factors and involvement in cyberbullying, present a contribution to the limited literature in this field, and provide implications for developing interventions aimed at coping with cyberbullying.

Key words: cyberbullying, self-esteem, parental warmth, parental control